

REİSİ KADIN OLAN HANELERDE YOKSUNLUK ARTIYOR

Gökçe Uysal* ve Selin Köksal**

Yönetici özeti

Gerek toplumsal cinsiyet eşitliği gerekse gelecek nesillerin fırsat eşitliği açısından aile reisi kadın olan hanelerin durumu hem akademik araştırmaların hem de politika yapımcıların üzerinde durduğu bir konudur. 2015 yılı Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi verilerine göre aile reisinin kadın olduğu hanelerde maddi yoksunluk yaygınlaşmaktadır. Reisi kadın olan haneler arasında maddi yoksunluk çekenlerin oranı 2014 yılında yüzde 31'den 2015 yılında yüzde 37,9'a yükselmiştir. Bu süre zarfında beklenmedik harcamalarını karşılayamayan hanelerin oranı yüzde 45,6'ya, protein ihtiyacını gideremeyen hanelerin oranı yüzde 45,9'a yükselmiştir. Yaşadığı yeri yeterince ısıtamadığını belirten hanelerin oranı ise yüzde 20,6'dan yüzde 26,9'a çıkmıştır. Maddi yoksunluk oranlarındaki bu şiddetli kötüleşme reisin kadın olduğu hanelerin özel politikalara ihtiyaç duyduğuna işaret etmektedir. Bu politikaların tasarımında kadınların işgücü piyasası bağılıklarının zayıflatılmamasına dikkat edilmesi elzemdir.

Türkiye'deki hanelerin yüzde 18,2'sinin reisi kadın

Aile reisi kadın olan hanelerin görece durumları akademik çalışmaların, politika yapımcıların ve STK'ların üzerinde durduğu önemli toplumsal cinsiyet konularından biri olmuştur. Zira bu durum hem hanelerde yaşayan yetişkinlerin hem de bu hanelerde büyüyen çocukların yaşam koşullarının önemli bir belirleyicisi haline gelmektedir. Bu araştırma notunda TÜİK tarafından yayınlanan 2015 Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi (GYKA) verileri kullanılarak Türkiye'deki kadın aile reisleri ve hanelerin genel durumları incelenmektedir. Araştırmada aile reisi TÜİK'in kullandığı "referans kişi"ye tekabül etmektedir. Bu tanım "hanehalkının sosyoekonomik durumu ve hanede yaşayan fertlerin özellikleri hakkında en doğru bilgiye sahip, hane yönetim ve geçiminden sorumlu yetişkin hanehalkı üyesi" olarak özetlenebilir.

Tablo 1: Kadın ve erkek hane reislerinin yaş dağılımı (2015)

Yaş grubu	Kadın hane reisleri		Erkek hane reisleri	
	Hane sayısı (bin)	%	Hane sayısı (bin)	%
65 yaş altı	2475	62,4%	15456	86,5%
65 ve 65 yaş üstü	1493	37,6%	2412	13,5%
Toplam hane sayısı	3968	100%	17868	100%

Kaynak: 2015 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi; Betam

2015 GYKA verilerine göre yaklaşık 21,9 milyon hane reisinin yüzde 18,2'si kadındır. Diğer bir deyişle, Türkiye'de yaşayan 76,4 milyona yakın kişi içerisinde yaklaşık 8,9 milyon kişi aile reisinin kadın olduğu

*Yrd. Doç. Dr. Gökçe Uysal, **Betam**, Direktör Yardımcısı, gokce.uysal@eas.bau.edu.tr

Selin Köksal, **Betam, Araştırma Görevlisi, gokce.uysal@eas.bau.edu.tr

hanelerde yaşamaktadır. Haneler yaş dağılımına göre incelendiğinde, hane reisi kadın olanların yaklaşık yüzde 38'i 65 yaş ve üzeri iken, bu oran erkeklerde yüzde 13,5'e gerilemektedir. Bu durum, kadınların erkeklere göre daha uzun süre yaşıyor olmasının yansıtmaktadır. Öte yandan kadın hane reislerinin yüzde 62,4'ü 65 yaşın altındayken, aynı oran erkekler için yüzde 86,5'tir (Tablo 1).

Kadın aile reislerinin yarısından fazlası dul

Tablo 2'de kadın hane reislerinin medeni durumu gösterilmektedir. Buna göre, kadın hane reislerinin yüzde 56,5'i eşini kaybetmiş, yüzde 18,3'ü hiç evlenmemiş, yüzde 13,1'i ise boşanmıştır. Diğer taraftan, aile reisi kadınların sadece yüzde 9,6'si evlidir. Bu durum, kadınların çoğunlukla eşi olmadığı durumlarda hane reisi olduğunu ve Türkiye'de hane yapısının toplum cinsiyet rolleri üzerinden belirlendiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 2: Kadın hane reislerini medeni durumu (2015)

	Hane sayısı (bin)	%
Hiç evlenmedi	725	18,3
Evli	379	9,6
Eşi öldü	2244	56,5
Boşandı	519	13,1
Ayrı yaşıyor	101	2,5
Toplam hane sayısı	3968	100

Kaynak: 2015 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi; Betam

Kadın hane reislerinin çoğunluğu düşük eğitilmiş

Kadın ve erkek aile reislerinin eğitim durumları Tablo 3'te verilmektedir. Kadın aile reislerinin yüzde 13'ü, erkek aile reislerinin ise sadece yüzde 2,2'si okuryazar değildir. Okuryazar olmamak kadın aile reisleri arasında daha sık görülmesine hane sayıları erkeklere oldukça benzerdir. Kadın aile reislerinin 321 bini, erkek aile reislerinin ise 343 bini okuma yazma bilmemektedir. Türkiye'nin genel eğitim seviyesine paralel olarak hane reislerinin büyük çoğunluğunun liseden az eğitilmiş olduğu görülmektedir. 65 yaş ve altı aile reisleri incelendiğinde kadınların yüzde 53,1'nin, erkeklerin ise yüzde 59,3'ünün lise altı eğitim seviyesinde olduğu göze çarpmaktadır. Öte yandan, kadın aile reislerinin yüzde 33,9'u, erkek aile reislerinin ise yüzde 38,5'i en az lise mezunudur. Görüldüğü gibi en az lise mezunu olma sıklığı kadın ve erkek aile reisleri arasında pek fazla değişmemektedir. Bunun yanı sıra, kadın hane reislerinin yüzde 20,1'inin, erkek hane reislerinin ise yüzde 18,6'sının yüksek eğitimden mezun olduğu görülmektedir. Bu oranlar birbirine yakın olmasına rağmen, yüksek eğitim mezunu aile reisi oranının kadınlarda daha yüksek olması dikkat çekicidir.

65 yaş ve üzeri hane reislerinin eğitim dağılımına bakıldığında ise kadınların eğitim seviyesinin daha düşük olduğu gözlemlenmektedir. Nispeten daha yaşlı olan kadın hane reislerinin yüzde 55,2'si okuryazar değilken, erkek hane reisleri için bu oran yüzde 13,5'tir. Bu durum kuşkusuz eski nesillerdeki eğitim seviyelerinin özellikle kadınlar aleyhine düşüklüğünün bir yansımasıdır.

Tablo 3: Eğitim durumlarına göre hane reisleri (2015)

Kadın aile reisleri				
	65 yaş altı		65 yaş ve üzeri	
	Kişi sayısı (bin kişi)	Yüzde oranları	Kişi sayısı (bin kişi)	Yüzde oranları
Okuryazar olmayan	321	13,0	825	55,2
Lise altı	1314	53,1	598	40,1
Lise	341	13,8	49	3,3
Yüksekokul	497	20,1	21	1,4
Toplam kadın hane reisi sayısı	2475	100	1493	100
Erkek aile reisleri				
	65 yaş altı		65 yaş ve üzeri	
	Kişi sayısı (bin kişi)	Yüzde oranları	Kişi sayısı (bin kişi)	Yüzde oranları
Okuryazar olmayan	343	2,2	326	13,5
Lise altı	9165	59,3	1760	73,0
Lise	3068	19,9	115	4,8
Yüksekokul	2880	18,6	211	8,7
Toplam erkek hane reisi sayısı	15456	100	2412	100

Kaynak: 2015 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi; Betam

Tablo 4 yaş gruplarına göre erkek ve kadınların hane reisi olduğu hanelerin ortalama büyüklüğünü göstermektedir. Bu verilere göre Türkiye genelinde kadın reisi olan hanelerin ortalama büyüklüğü 2,4 kişi, erkek reisi olanların büyüklüğü ise 3,8 kişidir. Bu durum kadın reisi olan hanelerdeki çocuk sayısının daha düşük olmasından kaynaklanmaktadır (Tablo 5). Öte yandan kadın aile reislerinin nispeten yaşlı olmasının bu durumda payı vardır. Ancak 65 yaş ve altı aile reisleri arasında da kadınların yaşadıkları hanelerinin mevcudunun daha az olduğu görülmektedir. 65 yaş altı kadın aile reislerinin hane büyüklüğü 2,7 kişi iken erkek hane reislerinde bu rakam 4'e yükselmektedir. Bu durum, kadın aile reislerinin genellikle evli olmamasından kaynaklanıyor olabilir (Tablo 2).

Tablo 4: Ortalama hane halkı büyüklükleri (2015)

	Kadın aile reisleri	Erkek aile reisleri
65 yaş altı	2,7	4,0
65 ve 65 yaş üstü	1,8	2,9
Tüm yaş grupları	2,4	3,8

Kaynak: 2015 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi; Betam

Kadın reisli haneler daha küçük

Tablo 4'e benzer olarak, hane reisi erkek olan ailelerde çocuk sayısı reisi kadın olanlara göre daha fazladır. 65 yaşından küçük erkek hane reisinin bulunduğu hanelerin yüzde 11,8'inde en az üç çocuk bulunurken kadın hane reislerinde bu oran yüzde 3,7'dir. Diğer taraftan, 65 yaşından küçük yaklaşık 3 milyon 500 bin hane reisi kadından yüzde 74,5'inin kendisiyle yaşayan çocuğu bulunmamaktadır. Reisi erkek olan hanelerde ise bu oran yüzde 44,3'e kadar düşmektedir.

Tablo 5: Çocuk sayısına göre hane reislerinin dağılımı (2015)

Kadın aile reisleri				
Çocuk Sayısı	65 yaştan küçük		65 ve 65 yaş üzeri	
	Kişi sayısı (bin kişi)	Yüzde oranları	Kişi sayısı (bin kişi)	Yüzde oranları
0	1843	74,5	1383	92,6
1	367	14,9	44	2,9
2	171	6,9	35	2,4
3+	92	3,7	31	2,1
Toplam kadın hane reisi sayısı	2475	100	1493	100,0
Erkek aile reisleri				
Çocuk Sayısı	65 yaştan küçük		65 ve 65 yaş üzeri	
	Kişi sayısı (bin kişi)	Yüzde oranları	Kişi sayısı (bin kişi)	Yüzde oranları
0	6855	44,3	2068	85,8
1	3636	23,5	104	4,3
2	3140	20,3	147	6,1
3+	1833	11,8	93	3,8
Toplam erkek hane reisi sayısı	15456	100	2412	100

Kaynak: 2015 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi; Betam

Genç aile reisi kadınların neredeyse yüzde 40'ı işgücünde

Tablo 6 aile reisi olan kadınların işgücü durumlarını göstermektedir. 65 yaş altında işgücüne katılan (çalışan ya da iş arayan) kadınların oranı yüzde 38,9'dur. Genç aile reisi kadınların yüzde 27'si ise ücretli olarak çalışmaktadır. Yine de hane reisi olan kadınların neredeyse yarısının (yüzde 46) ev işleriyle uğraşıyor olması dikkat çekici ve endişe vericidir. 65 yaş ve üzerindeki hane reisi kadınların büyük bir kısmının yaşlı, engelli, çalışmaz (yüzde 42,7) ya da emekli olduğu (yüzde 14,5) ancak üçte birinden fazlasının ise (38,5) ev işleri ile uğraştığı görülmektedir.

Tablo 6: Hane reisi kadınların işgücü durumu (2015)

	Tüm yaş grupları	65 yaş altı	65 yaş ve üzeri
Ücretli veya yevmiyeli	17,3	27,0	1,4
İşveren/kendi hesabına	6,1	8,4	2,2
İş arıyor	1,5	2,5	0
Çırac/stajyer, eğitim öğretime devam ediyor	1,3	2,1	0
Emekli, erken emekli veya işten ayrılmış	11,8	10,2	14,5
Yaşlı, engelli veya çalışamaz halde	17,9	3,0	42,7
Ev işleri, çocuk, yaşlı, hasta vb. kişilerin bakımı ile meşgul	43,2	46,0	38,5
Diğer faal olmayan	0,9	1,0	0,7
Toplam	100,0	100,0	100,0

Kaynak: 2015 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi; Betam

Öte yandan, Tablo 7 incelendiğinde istihdamda olan kadın hane reislerinin ağırlıklı olarak tarım dışı sektörlerde ve ücretli/maaşlı istihdam edildiği göze çarpmaktadır (yüzde 78,1). İşveren ya da kendi hesabına çalışan kadınların oranı ise tarım dışı sektörlerde yüzde 16'nın üzerindedir. Diğer taraftan, beklendiği gibi tarım sektöründe kadınlar ağırlıklı olarak kendi hesabına (yüzde 60,9), ücretsiz aile işçisi (yüzde 18,1) ya da yevmiyeli (yüzde 19,9) çalışmaktadır. Bunun sonucunda kadın aile reisleri düzenli gelir elde edememekte ve sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanamamaktadır.

Tablo 7: Hane reisi kadınların istihdam durumları (2015)

İstihdam durumu	Tarım dışı sektörler		Tarım sektörü	
	Kişi sayısı (bin kişi)	Yüzde oranları	Kişi sayısı (bin kişi)	Yüzde oranları
Ücretli, maaşlı	630	78,1	2	1,2
Yevmiyeli	36	4,5	25	19,9
İşveren	34	4,2	0	0
Kendi hesabına	98	12,1	77	60,9
Ücretsiz aile işçisi	8	1,0	22	18,1
Toplam çalışan kadın hane reisi kadın	806	100,0	126	100,0

Kaynak: 2015 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi; Betam

Doğu - Batı farklılaşması

Tablo 8’de kadın ve erkek hane reislerinin bölgesel dağılımı verilmektedir. Türkiye genelinde hanelerin yüzde 18,2’sinin reisi kadındır. En yüksek kadın hane reisi oranına sahip iki bölge İstanbul (yüzde 20,4) ile Ege’dir (yüzde 20,2). Ayrıca Batı Marmara, Akdeniz ve Doğu Karadeniz bölgelerinde kadın hane reislerinin oranı Türkiye ortalamasının üzerindedir. En düşük orana sahip iki bölge ise yüzde 12,1 ile Orta Doğu Anadolu ve yüzde 13,4 ile Kuzey Doğu Anadolu’dur.

Tablo 8: Bölgelere göre kadın ve erkek hane reislerinin dağılımı (2015)

Bölgeler	Reisi kadın olan hane sayısı (bin)	Reisi erkek olan hane sayısı (bin)	Kadın hane reislerinin oranı (%)
İstanbul	859	3342	20,4
Batı Marmara	218	909	19,3
Ege	677	2676	20,2
Doğu Marmara	361	1776	16,9
Batı Anadolu	371	1890	16,4
Akdeniz	575	2312	19,9
Orta Anadolu	168	864	16,3
Batı Karadeniz	203	1069	16,0
Doğu Karadeniz	140	610	18,7
Kuzey Doğu Anadolu	63	408	13,4
Orta Doğu Anadolu	95	691	12,1
Güney Doğu Anadolu	238	1321	15,3
Toplam hane sayısı (bin)	3968	17868	18,2

Kaynak: 2015 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi; Betam

Reisi kadın olan hanelerin yaklaşık yüzde 40’ı maddi yoksunluk içerisinde

Bu araştırma notunda yoksulluk doğrudan maddi yoksunlukla eşdeğer kabul edilip, yoksulluk ölçütlerinden biri olan Avrupa Birliği İstatistik Ofisi’nin (Eurostat) tanımladığı şiddetli maddi yoksunluk ölçütü kullanılmıştır. Şiddetli maddi yoksunluk bireylerin hayatlarına düzgün bir şekilde devam edebilmeleri için gerekli olan çeşitli ihtiyaçların zorunluluktan yerine getirilememesi olarak tanımlanabilir. Avrupa Birliği İstatistik Ofisi’nin bu ölçütüne göre (1) kira ve faturaların ödenmesi, (2) evin ısınma ihtiyacının yeterince karşılanması, (3) beklenmedik harcamaların karşılanması, (4) her iki günde bir et, balık ya da protein eşdeğer gıdalarının tüketilmesi, (5) evden uzakta bir haftalık tatil masrafının karşılanması, (6) bir arabaya, (7) bir çamaşır makinesine, (8) bir renkli televizyona ve (9) bir

telefona sahip olunması (cep telefonu da dahil), olarak belirlenen dokuz kriterlerden dördünü yerine getiremeyen hanelerde yaşayan bireyler şiddetli maddi yoksunluk içerisinde kabul edilmektedir.

Tablo 9: Erkeklerin ve kadınların aile reisi olduğu durumlarda maddi yoksunluk

	Aile reisi kadın olan	Aile reisi erkek olan
2015		
Toplam hane sayısı (bin)	3968	17868
Yoksul hane sayısı (bin)	1502	4938
Yoksul hane oranı (%)	37,9	27,7
Toplam kişi sayısı (bin)	8886	67471
Yoksul hanede yaşayan kişi sayısı (bin)	3297	19789
Yoksul hanede yaşayan kişi oranı (%)	37,1	29,4
2014		
Toplam hane sayısı (bin)	3744	17636
Yoksul hane sayısı (bin)	1162	4618
Yoksul hane oranı (%)	31,0	26,2
Toplam kişi sayısı (bin)	8504	67189
Yoksul hanede yaşayan kişi sayısı (bin)	2841	19374
Yoksul hanede yaşayan kişi oranı (%)	33,4	28,8

Kaynak: 2015 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi; Betam

2015 yılı itibarıyla Türkiye genelinde 23,1 milyon kişi (yüzde 30,2) yukarıda belirtilen dokuz maddeden en az dördünü karşılayamamaktadır. Maddi yoksunluk ya da yoksulluk ailenin reisinin cinsiyetine göre de değişmektedir. Reisi kadın olan hanelerde yoksulluk oranının daha yaygın olduğu dikkat çekmektedir. Aile reisinin kadın olduğu yaklaşık 4 milyon hanenin 1,5 milyonundan fazlası (yüzde 37,9) maddi yoksunluk içerisinde (Tablo 9). Aile reisi erkek olan yaklaşık 17,9 milyon haneden yaklaşık 4,9 milyon hane (yüzde 27,7) maddi açıdan yoksundur. Türkiye genelinde maddi yoksunluk içinde yaşayan yaklaşık 23,1 milyon kişinin yaklaşık 3,3 milyonu reisi kadın olan hanelerde, 19,8 milyonu ise aile reisi erkek olan hanelerde yaşamaktadır. Diğer bir deyişle, aile reisi kadın olan hanelerde yaşayan bireylerin yüzde 37,1'i, aile reisi erkek olan bireylerin ise 29,4'ü yoksulluk içerisinde (Tablo 9).

Tablo 10: Yoksunluk oranları

	2014	2015
Şiddetli Maddi Yoksunluk	31,0	37,9
Isınma	20,6	26,9
Beklenmeyen harcamalar	37,8	45,6
Beslenme	38,3	45,9
Tatil	68,5	72,3
Televizyon	3,1	3,2
Çamaşır Makinesi	5,3	5,3
Otomobil	42,1	44,0
Telefon	2,9	2,0
Kira ve faturalar	31,3	30,2

Kaynak: 2015 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Anketi; Betam

Maddi yoksunluk oranlarında 2014'ten 2015'e genel olarak bir artış gözlemlenmektedir. Aile reisi erkek olan hanelerde maddi yoksunluk oranı yüzde 26,2'den yüzde 27,7'e, kadın olan hanelerde ise yüzde

31'den yüzde 37,9'a yükselmiştir. Veriler maddi yoksunluğun özellikle aile reisinin kadın olduğu hanelerde yaygınlaştığını işaret etmektedir.

Olumsuz koşullardaki bu yaygınlaşmadan hareketle maddi yoksunluğun tanımı içerisindeki farklı alt kalemlerin 2014'ten 2015'e nasıl değiştikleri Tablo 10'da verilmektedir. Veriler reisi kadın olan hanelerde beklenmeyen harcamaları karşılayabilme ve protein ihtiyacını karşılayabilme açısından önemli yoksunluk artışlarına işaret etmektedir. Beklenmeyen harcamaları karşılayamadığını belirten hanelerin oranı yüzde 37,8'den yüzde 45,6'ya, protein ihtiyacını karşılayamadığını belirten hanelerin oranı ise yüzde 38,3'ten yüzde 45,9'a yükselmiştir. Diğer bir deyişle reisi kadın olan hanelerin neredeyse yarısı beklenmedik harcamaları karşılayamamakta ve protein ihtiyaçlarını giderememektedir. Buna ek olarak, yaşadığı yeri yeterince ısıtamadığını beyan eden hanelerin oranı da yüzde 20,6'dan yüzde 26,9'a çıkmıştır.

İki farklı kadın aile reisi profili

Özetlemek gerekirse kadın aile reisleri arasında iki farklı profil ön plana çıkmaktadır. Bir grup kadın aile reisi nispeten genç, eğitilmiş, işgücüne katılma ihtimali daha yüksek olan ve genelde tarım dışı sektörlerde ücretli / maaşlı çalışan kadınlardan oluşurken, diğer grup nispeten yaşlı, eğitim düzeyi düşük kadınlardan oluşmaktadır. Her ne kadar farklı sebepleri de olsa her iki grup için de çocuk sayısının nispeten az olduğu görülmektedir. Görece yaşlı grupta çocukların kendi hayatlarını başka hanelerde devam ettirdiklerini tahmin etmek zor değildir. Daha genç grupta ise çocuk yetiştirmenin maddi ve manevi maliyetlerinin tek ebeveyn için daha yüksek olması sebebiyle doğurganlığın daha düşük olduğu düşünülebilir.

Farklı profillere sahip olmakla birlikte aile reisinin kadın olduğu hanelerde maddi yoksunluğun daha yaygın olduğu dikkat çekmektedir. Beklenmedik harcamalar, kira/fatura vs. ödeme zorluğu, iki günde bir et, balık veya tavuk içeren yemek, evin yeterince ısınma ihtiyacı, telefon, otomobil, renkli televizyon, çamaşır makinesi sahipliği olan dokuz kriterden en az dördünü aile reisi kadın olan her üç haneden biri ve bu hanelerde yaşayanların yüzde 37,1'i karşılayamamaktadır. Bu oranlar aile reisinin erkek olduğu hanelerde daha düşüktür. Gerek toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması gerek bu hanelerde yetişen çocukların fırsat eşitliğine sahip olması açısından kadın aile reislerinin görece durumlarının düzeltilmesini amaçlayan politikalar önemlidir. Bu bağlamda tasarlanacak politikaların kadınların işgücü bağlılıklarını zayıflatmamasına dikkat edilmelidir.